بۆکان لە مێژوودا (١٣٥)   ئەنوەر سوڵتانی

مێژووی شاری بۆکان نووسینی سۆمانە بۆکانی

لە گۆڤاری خاک چاپی سلێمانی، ژمارە ١٣٠ی مانگی ئەپریلی ٢٠٠٨ دا وتارێکی بەڕێ و جێ سەبارەت بە مێژووی شاری بۆکان بڵاو کراوەتەوە کە شێوازێکی ئوسوولی هەیە و زانیارییەکی زۆری لەسەر رابردووی دوور و نزیکی شار و ناوچەی بۆکان ئاراستەی خوێنەر کردوە.

نووسەری وتارەکە تانیا خۆی بە "سۆمانە" ناساندوە و هەرکەس هەیە، کارێکی گرنگی کردوە هیوای زۆرم هەیە ئەو قەڵەمە بەهێز و ئەو توانا زۆرە بە وتارێک و دوان رانەوەستێ، لە چواچێوەی کاری ژورنالیستی بچێتە دەر و بەرەو لێکۆڵینەوەی جیددی لە مێژووی دەوڵەمەندی ناوچەکە بئاژوبێت.

بە هۆی گرنگایەتی وتارەکەوە، ماڵپەڕی بۆکان / رۆژهەڵات لە رۆژی ٢٥.٠٤.٢٠٠٨ دا وتارەکەی گۆڤاری "خاک"ی بڵاو کردەوە و من لێرەدا بە سپاسی زۆرمەوە بۆ نووسەر، عەینی وتارەکە دەکەمە بەشێک لەم زنجیرە وتارە، بۆ ئەوەی خوێنەران سوود لە زانیارییەکانی ببینن:

مێژووی شاری بۆکان

مێژووی شاری
بۆكان

سۆمانه بۆكانی

شاری بۆكان له ١٣ خوله‌ك و ٤٦ پله‌ی درێژایی خۆرهه‌ڵاتو ٣٢ خوله‌ك و ٣٦ پله‌ی پانایی باكووره. به‌پێی دوایین دابه‌شكردنه‌كانی ئـێران به‌رینایی بـۆكـان ٢٥٤١,٣٠٦ كیلۆمه‌تری چوارگۆشـه‌یـه‌و له‌باشووری خۆرهه‌ڵاتی پارێزگای ئازه‌ربایجانی خۆرئاوا هه‌ڵكه‌وتووه، ١٣٤٠ مه‌تر له‌ئاستی ده‌ریا به‌رزه. شاری بۆكان له‌باكووره‌وه له‌گه‌ڵ میاندواو، له‌خۆرهه‌ڵاته‌وه له‌گه‌ڵ ساین قه‌ڵا، له‌باشووره‌وه له‌گه‌ڵ سه‌قزو له‌خۆرئاواوه له‌گه‌ڵ مهاباد هاوسنووره.

له‌یه‌كه‌م سه‌رژمێریدا كه‌ساڵی ١٢٦٩ی كۆچی ئه‌نجامدراوه، ژماره‌ی دانیشتوانی شاری بۆكان ١٠٠ كه‌س بووه. له‌سه‌رده‌می ناسره‌دین شای قاجار،كاتێ سه‌ردار عه‌زیزخانی موكری خاوه‌نی بۆكان بوو ١٠٠ بنه‌ماڵه له‌بۆكان نیشته‌جێ بوون. دوایین سه‌رژمێریش كه‌ساڵی ٢٠٠٥ له‌لایه‌ن فه‌رمانگه‌ی باری شارستانیی پارێزگای ئازه‌ربایجانی خۆرئاواوه بڵاوبۆته‌وه،دانیشتوانی بۆكان گه‌یشتۆته ٢٣٠,٠٠٠ كه‌سو له‌نێو شاره‌كوردییه‌كان دوای كرماشانو ورمێ‌و سنه،گه‌وره‌ترین شاری خۆرهه‌ڵاتی كوردستانه، كه‌به‌هۆی هه‌ڵكه‌وتنی بۆكان له‌سه‌ر شارێی سه‌ره‌كی باكوورو باشووری خۆرئاوای ئێران، بۆته هۆی كۆچی زۆر له‌گونده‌كانو شاره‌كانی ده‌وروبه‌ره‌وه بۆ ئه‌م شاره.

به‌پێی دوایین ئاماری ئیداریی‌و سیاسی

کۆماری ئیسلامی ئێران کەساڵی ٢٠٠٥ بڵاوبۆتەوە، بۆکان لەدوو قەزا پێکهاتووە: قەزای سیمینە کە ١٠٩٣ کیلۆمەتری چوارگۆشەیەو لەسێ ناحیەی ئاختاچی خۆرهەڵات و ئاختاچی باکوور و بێهی دێبوکری پێکهاتووە. قەزای ناوەندی بۆکان لەچوار ناحییە پێکهاتووە: ئاختاچیو ئێلی تەیمورو گەورکو فەیزووڵابەگی.

خەڵکی بۆکان بەزمانی کوردیو زاراوەی موکری، یاموکریانی دەپەیڤن. بەم زاراوەیە ئەدەبیاتێکی فراوان نووسراوە. دانیشتووانی بۆکان لەسەداسەد کوردنو ئاینی زۆربەیان ئیسلامو ئاینزای سوننەی شافعییە کەلەبابو باپیریانەوە وەك میرات پێیان گەیشتووە.

لەباری مێژووییەوە

بەخوێندنەوەو سەرنجدان بەحکومەتی لۆلۆبیو گۆتیەکانو قەومەکانی تری ناوچەکەو ئەو شوێنەوارانەی لەگەڕانو پشکنینە شوێنەوارناسییەکانو ئەو بەردنووسانەی دۆزراونەتەوەو گرنگترینیان بەردنووسی قەڵایچی، کەمێژووەکەی دەگەڕێتەوە ٨٠٠ ساڵی پێش زایینو قەڵاکۆنەکانی گوندەکانی ئاغجێوانو ئەربەنووسی بۆکان ئاماژە بەمێژوو شارستانییەتی کۆنی ئەم ناوچەیەی وڵاتی بۆکان دەکەن. سەردار عەزیزخانی موکری سەرداری گشتی سوپای ئێران لەسەردەمی ناسرەدین شای قاجار بۆکانی بە٩٠٠ تمەن لەئێلی خاکی کڕی. پێش ئەوەی سەردارانی موکری ببنە دەسەڵاتداری بۆکانو ناوچەکانی دەوروبەری،ئێلی خاکی دەسەڵاتی ئەم ناوچەیەیان بەدەستەوە بوو وبەدەستپێکردنی حکومەتی سەردارانی موکری ئێلی خاکی کۆچیان کرد. ئەم گۆڕانکارییانەی دەسەڵات لەدەڤەرەکەدا بوو بەهۆی ئەوەی کەگوندی ئینگیجە لە ٣ کیلۆمەتری باشووری خۆرهەڵاتی بۆکان وێران بێتو گوندی سەردارئاباد ئاوەدان بکرێت. هەروەها گوندی عەلیاباد کەئێستا یەکێکە لەگەڕەکەکانی شاری بۆکان پێشتر نێوی چاوان بووە بەپێوقەدەمی عەلی خانی کوڕی سەردار عەزیز خان ناوەکەی دەگۆڕن.

دوای کۆچی دوایی سەردار عەزیزخان سەیفەدینخانی کوڕی سەردار بەدەسەڵاتی ناوچەکە دەگات. سەردار سەیفەدین خان بۆ کانی بەخوری بۆکان حەوزێك دروست دەکا. بەهۆی گەورەیی کانییەکە لەو کاتەوە تائێستا ناوی حەوزەگەورەی پێ براوە. سەیفەدین خان بەفرۆشتنی چەند گوندێك لەموڵکەکانی خۆی لەسەر گردی پەنا حەوزەگەورەو قەڵای وێرانکراوی لێ هەڵکەوتووە ناوی قەڵای سەرداری لەسەر دانراوە. بەداخەوە ئەمێستاکە قەڵای سەردار ڕوخێندراوەو لەلایان بەرپرسانەوە پشتگوێ خراوە. لەکارەکانی دیکەی سەردار سەیفەدین خان دروستکردنی مزگەوتێك بوو کەئێستاکە مزگەوتی گەورەی شارە لەپەنای حەوزەگەورەو قەڵاوە کەناوەندی شاری بۆکانیان پێکهێنا.

بەهاتنی ڕووسو عوسمانییەکان بۆ ناوچەکە،بۆکانیش لەشەڕی یەکەمی جیهانیی نەپارێزرا، هێرشی ڕووسەکان بووە هۆی ئەوەی کەناوچەکە وێران بێت،زۆر خەڵکی بێتاوان کوژرانو لەکاتی کشانەوەی هێزەکانی ڕووس شاری بۆکان لەلایەن عوسمانییەکانەوە تاڵانکرا،تەنانەت هێزەکانی ئێرانیش هاوڕێ لەگەڵ عوسمانییەکان دەستیانکرد بەتاڵانیی بۆکانو ناوچەکەو بووە هۆی خەسارو زەبرێکی زیاتر لەپرسی کۆمەڵایەتیو سیاسی کورد. لەسەردەمی ڕەزا شادا بۆ جارێکی دیکە بۆکان بەکەسێك بەنێوی (حەبیب ئاغای پەناهی تاجر باشی) کەدانیشتووی تەورێز بوو فرۆشرا. لەگەرماوگەرمی شەڕی دووەمی جیهانییو سەرەتاکانی حکومەتی محەمەد ڕەزاشا بنەماڵەی ئێلخانی زادەو موهتەدی

وێنەیەکی ٥٠ساڵ لەمەوبەری شاری بۆکان

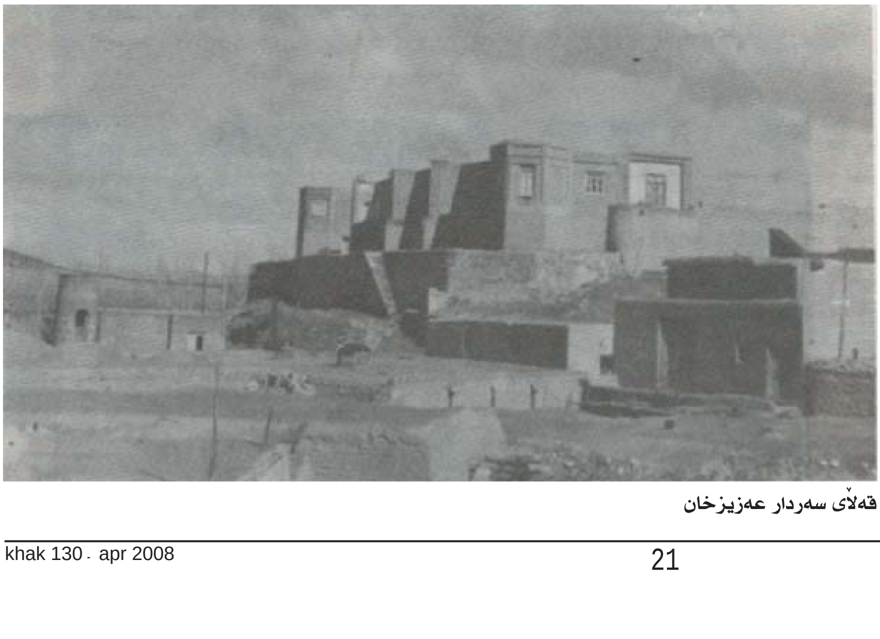
قەڵای سەردار عەزیزخان

بەحەوسەد هەزار تمەنی ئەوکات بۆکانیان لەتاجرباشی ستاندەوە. ساڵی ١٩٣٦ یەکەم قائمقامی بۆکان بەناوی عەزیز خانی حەیدەری دەستنیشان کرا. بۆکانی ئەوکات بریتی بوو لە ٣٠٠ بنەماڵەو ٢ کاروانسەراو چەند دووکانو قوتابخانەو سەربازگە کەگشتیان لەنێو قەڵای سەردارو دەوروبەری بوون. هەتا ساڵی ١٩٦٠ نزیکەی ١٠٠ بنەماڵەی کەلیمیو جوولەکەکان لەنێو خۆیاندا بەزمانی عیبری دەدوانو بەدروستبوونی دەوڵەتی ئیسرائیل هەموویان بۆ ئەو وڵاتە کۆچیان کرد.

یەکەم قوتابخانەی بۆکان لەساڵی ١٩٢٨ دامەزراو یەکەم بەڕێوەبەری نێوی مەهدی شەیبانی خەڵکی تەورێز بوو. یەکەم مامۆستای ئەو قوتابخانەیەش (شێخ حەسەنی کازمی) بۆکانی بوو.

جێی خۆیەتی ئاماژە بەیەکەم مامۆستای ژنی قوتابخانە لەبۆکان بکەین، هەموومان ناوی چوار ئەفسەرە شەهیدە کوردەکەی باشوری کوردستان دەزانین کەبۆ یارمەتی کۆماری کوردستان لەساڵی ١٩٤٦دا هاتنە مەهابادو بۆکانو پاش گەڕانەوەیان بۆ عێراق، بەدەست حکومەتی پاشایەتی عێراق ئیعدام کران: قودسی، خەیروڵا، مستەفا خۆشناو، عزەت عەبدولعزیز، یادیان بەخێر بێت. بەڵام کەم لەئێمە ئەزانین کەهاوسەری یەک لەو چوار ئەفسەرە قارەمانە، خانمێکە بەناوی میسری خانم کەیەکەمین مامۆستای ژن بووە لەبۆکان!

میسری خانم خەڵکی مەهاباد بووەو پێشەوا قازی محەمەد لەسەردەمی کۆماردا ناردوویەتییە بۆکانو بۆتە مامۆستای قوتابخانە. ناوی تەواوی (میسری حەسەن زادە)بووەو پاشان لەبۆکان شووی بەشەهید (محەمەد ئەحمەد قودسی) ئەفسەری کوردی خەڵکی سلێمانی کردووەو چۆتە سلێمانی. دوای شەهید بوونی قودسیش گەڕاوەتەوە خۆرهەڵاتی کوردستانو لەبۆکان شوی کردۆتەوە. میسری خانم ئێستا لەژیاندایەو لەتەمەنی ٧٦ ساڵیدا لەبۆکان دەژی.

ئێستا شاری بۆکان زیاتر لە ٥٠ هەزار قوتابیو خوێندکاری هەیە. دوو زانکۆی خوێندنی باڵای بەناوەکانی پەیامی نوور بەنزیک ٢٠٠٠ خوێندکارو زانکۆی ئازادی ئیسلامی بەنزیک ١٠٠٠ خوێندکار دەوری گرنگی زانستیو کەلتووری لەناوچەکەدا دەگێڕن.

لەکاتی کۆماری کوردستان، بۆکان لەدوای ناوەندی کۆمار واتە مهاباد گرنگترین شوێنی دەسەڵاتی کۆمار بوو. لەبەر ئەمە بەڕێوەبەرانی کۆمار بەشێک لەکارو چالاکییەکانیان بۆ بۆکان گوێستەوەو مەبەستە یەکێک لەچاپخانەکانیان هێنایە بۆکانو دەستیان بەچاپی گۆڤارو

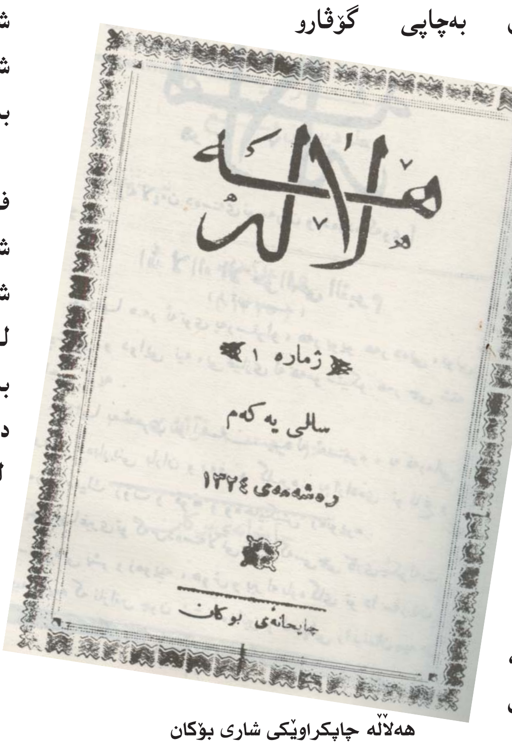

هەڵاڵە چاپکراوێکی شاری بۆکان

کتێب کرد. یەکەم گۆڤار کەلەبۆکان چاپکراو لە ٢١ مارسی ١٩٤٦و بەپێی ئامانجەکانی کۆمار دەست بەبڵاوکردنەوەی کرا، گۆڤاری هەڵاڵە کەگۆڤارێکی ئەدەبی سیاسی بوو بەسەرنوسەریی نوسەری ناسراوی کورد (حەسەن قزڵجی)و بەیارمەتی (هەژار موکریانی)، (عەباسی حەقیقی) و(هێمن موکریانی).

ساڵی ١٩٤٧ لەباشووری ئەوکاتی شار یەکەم بنکەی تەندروستی دامەزراو یەکەم دکتۆرو نەشتەرگەری ئەو نەخۆشخانەیە فریدریشی ئەڵمانی بوو کەبەهاوکاریی خانمەکەی نەخۆشەکانیان چارەسەر دەکرد.

شوێنەوارە مێژووییەکان

گەنجینەیەکی مەزنی مێژوویی لەم شارەو دەڤەرەکەی هەڵکەوتووە کەتەنیا بەشێکی کەم لەم شوێنەوارانە لەلایەن ناوەندی شوێنەواری ئێرانەوە ناسراوو تۆمار کراوەو بەهۆی نەبوونی مۆزەخانە یان تەنانەت لقێکی ناوەندی شوێنەواری کەلتووریی، زۆربەی شوێنەوارەکانی بۆکان تۆزی فەرامۆشییان لەسەر نیشتووە یان دزراوە. بەشێک لەم شوێنەوارە مێژوویانە لەلایەن ناوەندی شوێنەواری مێژووییو کەلتووریی ئێرانەوە بەرەسمی ناسراون:

- قەڵای سەردار لەناوەندی شار کەشوێنی فەرمانڕەوایی سەردارانی موکری بووەو دوای شۆڕشی گەلانی ئێران وێرانکراو ئێستا شوێنێکی سەربازییە. ئەم قەڵایە کاتی خۆی لەناوەڕاستی شار لەسەر گردێکی بەرزو بەبەرزایی ٥٠ مەترو نزیک بەهێکتارێک دامەزراوەو کەرەستەکانی بەردو خشت بووە. لەبەشی خۆرهەڵاتو خۆرئاوای قەڵاکە دوو بورجی پاسەوانیی دروست کرابوون.
- گردی مێژوویی لەگەڕەکی کولتەپە کەشوێنەواری مرۆڤەکانی هەزارەی یەکەمی پێش زایینی لێ دۆزراوەتەوەو یەکێکە لەئاورگە مێژووییەکانی شار.
- گردی تابانی لەگوندی ئەحمەداوا مێژووەکەی دەگەڕێتەوە سەردەمی پارتیو ساسانی.
- گردی ڕۆژبەیانی لەگوندی عەزیزکەند دەگەڕێتەوە چاخی زێو-پێش زایین.
- گردی خەزێنە لەگوندی سەراو، سەردەمانی مرۆڤەکانی کالگوتیک.
- قەڵای فەرهاد تاش لەگوندی سماقان کەنۆ هۆدەی بەردینی تێدا تاشراوە.

زیاتر لە ٥٠ شوێنەواری گرنگی مێژوویی تر کەمێژووی زۆربەیان دەگەڕێتەوە سەردەمانی

هەزارەی یەکەمی پێش زاین. بەڵام گرنگترین شوێنەوارێکی مێژوویی کەشوێنەوارناسانی ئێرانیو بیانی ئاماژەی پێدەکەنو وەك پێتەختی ماناکان ناساندوویانە قەڵایچی یە لە ٨ کیلۆمەتری باکووری خۆرهەڵاتی بۆکانەوە.

قەڵایچی لەپەنای گوندێکە هەر بەو ناوە. لەم گردەدا سەردەمەکۆنەکانی چاخی ٢ی ئاسن (١٢٠٠ تا ٨٥٠ی پێش زایین)و چاخی ٣ی ئاسن (٨٥٠ تا ٥٥٠ی بەرلەزاین)ی لێ بیندراوە. قۆناغێکی مێژوویی‌و سێ دەورە بیناسازی‌و دەیان خشتی نەخشێندراو بەئاژەڵە ئەفسانەییەکان دۆزراونەتەوە کەلەلایەن تالانچی‌و قاچاخچییەکانەوە ساتوسەودایان پێکراوە. ٣٠٠ دانە لەو خشتە نەخشێندراوانە ئێستا لەمۆزەخانەی تۆکیۆی ژاپۆن پارێزراون. دۆزینەوەی بەردنووسێك بەخەتی ئارامی کە١٣ ڕستەی لێنووسراوە وژمارەیەکی بەرچاو لەخشتی نەخشێندراو بەئاژەڵە ئەفسانەییەکان هەموویان ئاماژەن بەشاری ئیزیرتوو واتە پێتەختی ئەفسانەیی ماناکان. تائێستا ٩ دەورەی گەڕان‌و پشکنین لەلایەن شوێنەوارناسانەوە ئەنجام دراوە قوربانگەی سەرەکی‌و کارخانەی خشتەکانی شاری ئیزیرتوو لەقەراخ شاری بۆکان دۆزراوەتەوە.

لەدەوروبەری قەڵایچی چەند قەڵایەکی سەربازی لەگوندەکانی وەك ئەربەنوس‌و ساروقامیش‌و ئاغجێوان کەبۆ پارێزگاریکردن لەپێتەختی دەوڵەت شارەکەیان دەیانمەزراندووە. هەروەها بەدۆزرانەوەی پێتەختی ماناکان لەقەڵایچی بۆکان شوێنەوارناسان لەساڵی ١٩٨٨دا ڕایانگەیاند کە هیگمەتانە واتە پێتەختی مادەکان لەهەمەدان نییەو بەپێی دوایین لێکۆڵینەوەی ئیحسان یەغمایی، شوێنەوارناسی ناسراوی فارس کە بۆ جارێکی دیکە لەساڵی ٢٠٠٦ لەوتوێژێکی ڕەسمیدا داکۆکی لەسەر دەکرد، ئەوە ڕاگەیەندرا کە هێگمەتانە قەڵایچی بۆکانەو ئەگەر ئەم وتەیە بسەلێندرێ دەبێ مێژووی ئێران کەبنچینەکەی لەسەر هیگمەتانە دامەزراوە سەر لەنوێ بنوسرێتەوە.

نەخۆشخانەی بۆکان، د.فرێد ریسی ئەڵانی و ئەحمەد وەیسی کارمەندی نەخۆشخانەکە

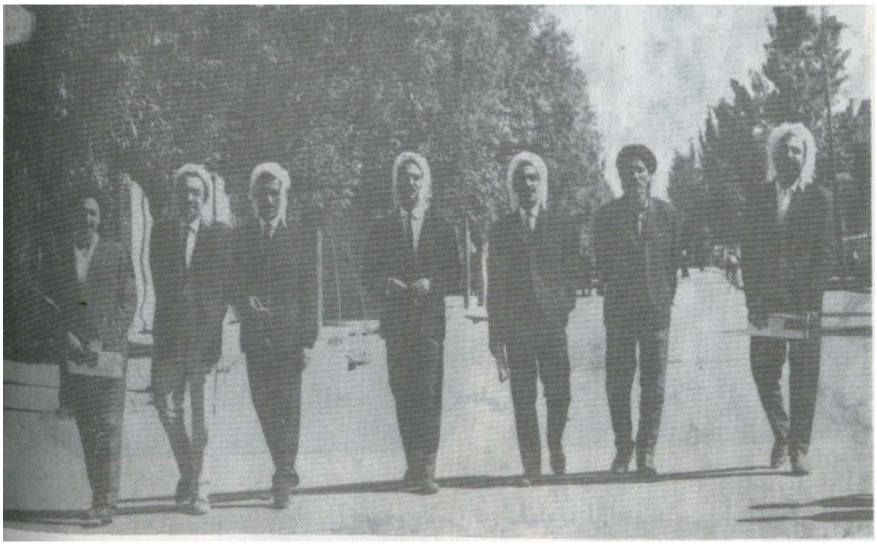

کۆمەڵێك پیاو بە بەرگی بۆکانییەوە

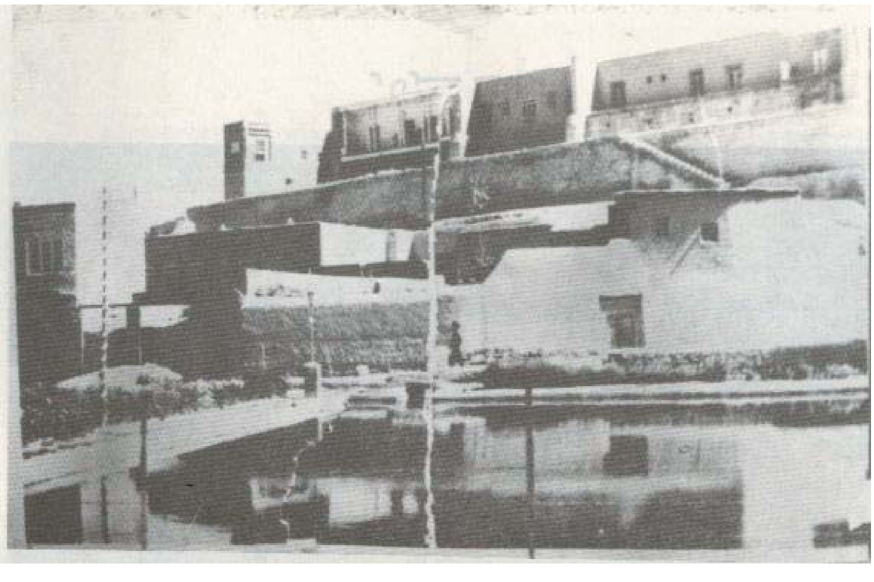

حەوزی بۆکان

سەیرانگاو شوێنە گەشتیارییەکان

بێجگە لەو شوێنەوارە مێژووییانەی ئاماژەمان پێکرد دەیان شوێنی گەشتوگوزاریی سەرنجڕاکێش لەبۆکان و دەوروبەری بۆکان هەن کەدەتوانین ئاماژە بەهێندێکیان بکەین:

◆ باخی میراواو پارکی ساحیلی و سەیرانگەی کێوەڕەش لەخۆرئاوای شار کەبەدرێژایی چۆمی تەتەهوو لەناوەڕاستی شار بۆتە سەیرانگەی زۆر خەڵکی شارو ناوچەکانی تر.

◆ سەیرانگەی حەسەن زیرەك لەباشووری شار کەوەك ڕێزگرتن بۆ ئەم هونەرمەندە مەزنەی کورد ئاوەدان و جێی سەیرانی عاشقانی ئەم دەنگە ئەفسانەییە.

◆ پارکی ناڵەشکێنە بەقەدپاڵی کێوی ناڵەشکێنەو باخی گشتی لەناوەندی شار.

◆ پارکی گەرەکی فەرهەنگیانی تازەهەڵکەوتوو لەباشووری بۆکان لەسەیرانگاکانی شاری بۆکانن.

◆ بەنداوی شەهید کازمی لە٣٥ کیلۆمەتری باشووری خۆرهەڵاتی بۆکان لەشوێنە گەشتوگوزارییە گرنگەکانی بۆکانە کەسالانە میوانداری لەهەزاران خەڵکی ئێران و دەرەوەی ئێران دەکات.

دەبێ ئاماژەش بەدەیان ئەشکەوت بکرێ کەتایبەتمەندی و سەرنجڕاکێشی بۆکان دەردەخەن،وەك ئەشکەوتی کول ئاباد لە٣٥ کیلۆمەتری باکووری بۆکان لەسەرجادەی بۆکان میاندواو، ئەشکەوتی کونەکۆتری قەڵایچی لە ٨ کیلۆمەتری باکووری خۆرهەڵاتی بۆکان، ئەشکەوتی موکری قڕان لەنزیك گوندی خوراسانەی بۆکان کەلەسەردەمی شاعەباسی سەفەوی لەم ئەشکەوتەدا کارەساتێکی مرۆڤی ڕوویداوەو سەدان مرۆڤی کوردی ناوچەی موکریان لەو ئەشکەوتە خزاندووەو بەدووکەڵ هەموویان قڕکراون. ئەمەش بۆتە هۆی ئەوەی کەبیرەوەریی ئەم کارەساتە مرۆڤییە لەزەین و مێژووی خەڵکی ئەم ناوچەیەدا بمێنێتەوەو وەك ژینوساید لەمێژووی کورددا.

ئیشی دەست

ئیشی دەستی ناوچەی بۆکان بەگشتی بریتین لەچنینی فەرش، بەرماڵ، قوماش، چنینی حەسیر، خەراتی، بوزوو ڕانك و چۆغە.

سەبارەت بەمێژووی چنینی فەرش لەناوچەی بۆکان. زانیارییەکی ورد بەدەستەوە نییە بەلام سەرنجدان لەتانوپۆی شتە چنراوە کۆنەکان و خشتە نەخشێندراوەکانی قەڵای مێژوویی قەڵایچی، تەمەنی مێژوویی چنینی فەرشی ئەم ناوچەیە دەردەخەن. هەبوونی کارگە سوننەتیەکان دەگەڕێتەوە دەیان ساڵ بەرلەئێستا. دیارترین بەڵگەی گرنگ و بەردەست بۆ چنینی فەرش لەناوچەی بۆکان دەگەڕێتەوە سەردەمی سەردار سەیفەدین خانی موکری لەساڵانی ١٩١٥ کەنزیك بە ٣٢ تەختە فەرش بوون کەهەموویان لەبۆکان چندراون و دواتر بەخواستی سەردار هەموو ئەم فەرشانە گوێزرانەوە بۆ قەڵای سەردار. ئێستاکە فەرشی بۆکان ناوبانگی جیهانیی هەیەو بۆ زۆربەی وڵاتانی دنیا دەنێردرێ.

ناودارانی بۆکان

لەهەر شوێنێکی کوردستان هەرکەناوی بۆکان بێت دەستبەجێ ناوی حەسەن زیرەك و ناڵەشکێنەو حەوزەگەورەو قەڵای سەردار وەك شوێنەواری دانەبڕاو ئاوێتەی ناو و ناوچەو خەڵکی بۆکان دەبێت. هونەرمەندی ناسراوو لوتکەی گۆرانی کوردی نەمر حەسەن زیرەك لەدوای گەڕانێکی زۆرو چەرمەسەرییەکی سەخت و دژوارو تۆمارکردنی ژیانێکی تاهەتایی هونەرمەندانە لەسەر وەسێتی خۆی دەهێنرێتەوە بۆ زێدی خۆی و لەداوێنی کێوی ناڵەشکێنە دەنێژرێ.

قادر عەبدوڵڵا زادە ناسراو بەقالە مەرە شمشاڵ ژەنی ناسراو دەنگی شمشاڵە سیحراویەکەی لەهەموو کەلێن و قوژبن و کوڵانێکی شاردا ئاوێتەیە.

سوارەی ئیلخانی زادە شاعیری ناسراوو پێشڕەوی شیعری نوێی کوردی لەخۆرهەڵاتی کوردستان ساڵی ١٩٣٧ لەدێی تورجانی موکریان لەدایك بووە. سوارە خوێندنی

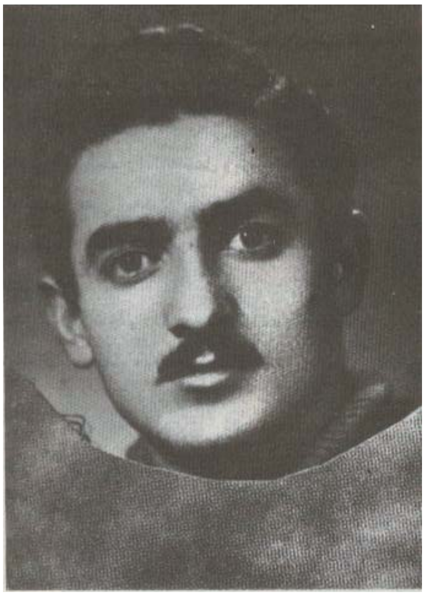

سوارەی ئێلیخان زادە

سەرەتایی لەلای مامۆستای تایبەتی دەست پێ کردووەو پاشان لە بۆکان و تەوریز درێژەی بەخوێندن داوەو لەزانستگای تاران بڕوانامەی لەبواری مافدا وەرگرتووە. لەسەردەمی حکوومەتی پاشایەتیدا چەندجارێك گیراو لەبەندیخانەی قزڵقەڵای تاران ئەشکەنجە کرا.

حەسەن قزڵجی چیرۆکنوس و سەرنوسەری گۆڤاری هەڵاڵەی سەردەمی کۆماری کوردستان لەبۆکان لەدایکبووە. خاوەنی کۆمەڵە چیرۆکی پێکەنینی گەدا لەو نوسەرانەیە کەرۆڵێکی گرنگی لەبواری ئەدەبی کوردی و بەتایبەتی چیرۆکدا هەبووەو بەبێ ئاماژەکردن بەناوی ئەو ڕەنگبێ ناساندنی شاری بۆکانیش کورتی بێنێ.

گۆرانی بێژو هونەرمەندانی وەك تاهیری خەلیلی، بەکر لەگزی، حەسەن دەرزی، خەبات مەولودی و عوسمانە سوور ئەمێستاکەش لەبواری هونەری گۆرانی و مۆسیقادا چالاکانە خەبات دەکەن.

لەشاعیران و نوسەران و هونەرمەندانی دیکەی بۆکانی دەتوانین ئاماژە بکەین بەنەمر سەید کامیل ئیمامی، عەباس حەقیقی، محەمەد نوری، حسێن شێربەگی، محەمەد ڕەمەزانی، عەبدولخالق یەعقوبی، مستەفا شێرزادو محەمەد ڕۆستەم زادە، برایانی قورەیشی کارکاتۆریست و ڕێبین حەیدەری و دەیان کەسایەتی دیکە.

هەروەها لەچالاكی بواری سیاسیدا ناوی كەسانێكی وەك نەمر عەلی بەگی شێرزاد، نەمر قاسم كەریمی، رەووف حافیزولقورعان، عەلی گەلاوێژو صەلاح موهتەدیو دكتۆر جەعفەری شەفیعیو كەسانی تر پەروەردەكراوی داوێنی بۆكانن.

جولانەوەی سیاسی لەبۆكان

شاری بۆكان گەلێ جار ڕۆڵێكی گرنگو پرشنگداری بۆ خەباتی نەتەوەییو دژ راوەستان لەبەرامبەر زۆرداران‌و ستەم‌و ملهوریدا گێڕاوە. گەر زۆر بۆ دواوە نەگەڕێینەوە،دەتوانین سەردەمی كۆماری كوردستان و ڕۆڵو چالاكی خەڵكی ئەم ناوچەیەی موكریان بۆ پێكهێنانی خەونی نەتەوەیی كورد وسەقامگیركردنی وەبیر بێنینەوە. لەدوای هەڵكردنی ئالاّی كۆمار لەپێتەختی كۆماردا، ڕۆڵی ناوچەی بۆكان‌و كەسایەتییەكانی ئەم دەڤەرە گەلێ شانازی بۆكوردو مێژووی خۆی تۆماركردووە. لەنێو كابینەی وەزیرانی كۆماری كوردستاندا گەلێ ناوی دیار دەبینین كەخەڵكی بۆكان‌و دەوروبەری بوون، لەوانە حاجی بابەشێخ سەرۆك وەزیران، ئیسماعیلی ئیلخانیزادە وەزیری ڕێگاوبان، عەبدولرەحمان ئیلخانیزادە وەزیری تكبیر- ڕاوێژكار. بۆكان لەژێر دەسەلاّتی كۆماردا هەرچەندە ئەوكات ڕێژەی دانیشتوانی كەم بووە بەلاّم ڕۆڵێكی گرنگیان گێڕاوەو وەك پێگەی دووەمی كۆمار سەیری كراوە. لەكاتی ڕووخانی كۆماردا بەدەستی حكومەتی ناوەندیو نەیارانییەوە بەشێك لەكەسایەتیو چالاكانی بزوتنەوەی نەتەوەیی كورد كەلەسێدارە دران خەڵكی بەشی فەیزولاّبەگی بۆكان بوون كەعەلی بەگی شێرزاد لەحەوزە گەورەی هەڵكەوتوو لەناوەندی شاردا لەسێدارە دراو وەك بیرەوەرییەكی تاڵ لەزەینی مێژووی ئەم شارەدا ماوەتەوە. هەروەها چەند كەسێكی دیكەی ئەم ناوچەیەش لەسەقز بۆ چاوترسێنكردنی خەڵك شەهیدكران.

یەكێكی دیكە لەجولاّنەوە گرینگەكانی بۆكان و تەنانەت كوردستان ڕاپەڕینی

بەرپرسە ئیدارییەكانی بۆكان

كۆمەڵەی فەرهەنگیانی بۆكان

جوتیارانی بۆکانە کەلەدەوروبەری ساڵی ١٩٥٣ دا ڕوویدا. ئەم ڕاپەڕینە جوڵانەوەیەکی جەماوەریی چینایەتیی نەتەوەیی گرنگی کورد بوو کەلەفەزای ئاوەڵەی سیاسی ساڵانی نێوان ساڵانی (١٩٥٠-١٩٥٣)ی ئێران و سەردەمی چالاکییەکانی جەبهەی میللی و حزبی تودەی ئێران واتە حکومەتی میللی دوکتۆر موسەدق دا هاتە کایەوەو ڕاستەوخۆ لەژێر کاریگەری بێگومانی فەزای دژ بەشاو چەوسێنەراندا کەلەئێرانی ئەوساڵانەدا گەیشتبووە لوتکەیەکی بەرز. پەرەی سەند، بەڵام تایبەتمەندی ئەوتۆشی هەبوو کەنەك هەر لەهەموو شوێنێکی ئێران نەبینرا بەڵکو کەوتە پێش هەر بزوتنەوەیەکی دیکەی هاوچەشن لەکوردستان و تەنانەت موکریانیش. لەبەرئەمە ئەوکات دەسەڵاتدارانی پایەبەرزی حکومەتی پاشایەتی ڕاستەوخۆ پشتگیریی دەرەبەگەکانیان کردو بڕیاریان بۆ سەرکوتکردنی ئەم ڕاپەڕینە مەزندا. لەچەند ڕووەوە سەرنجی گرنگی ئەم جوڵانەوە جەماوەرییە دەدرێ، لەلایەکەوە هێشتا تەزووی سەرکوتی درندانەی خەڵکی موکریان و ڕوخاندنی کۆمار لەلەشی خەڵکی کوردستان و بەتایبەتی ناوچەکە دەرنەچووبوو، خوێنی شەهیدانی کۆماریش لەچوارچراو حەوزەگەورەو مەیدانی هەڵۆ هەروا هاڵاوی لێ هەڵدەستاو فەزای ساماناکی ئەو سەرکوتە هەروا باڵی بەسەر ناوچەکەدا کێشابوو.

لەلایەکی ترەوە بەتایبەتی ئەوسەردەم، ستەم و چەوساندنەوەی ڕەشایی وەرزێرو جوتیارو بەگشتی خەڵکی ناوچەکە لەلایەن دەرەبەگ و ئاغاواتەوە زۆر بێ بەزەییانە بوو. لەباردۆخێکی ئاوادا هەستێکی وشیارانە لەنێو خەڵکی ناوچەی بۆکاندا گەشەی کردو ڕاپەڕینێکی مەزن دژ بەو چەوساندنەوەیە سەری هەڵدا.

لوتکەی جوڵانەوەکە، لەپایزو زستانی ١٩٥٣دا بوو، کە دوکتۆر موسەدەقیش لەتاران لەگەڵ شا کێشەی بوو. شوێنی تایبەتی ڕێکخستنی بزوتنەوەکە بۆ هەڵمەتبردن لەگوندی ئاڵبلاغ بوو. وای لێهات نزیکەی ١٠٠٠٠ دە هەزار نەفەر وەرزێر (چ جوتبەندە، چ قەرە) لەزستانی ١٩٥٣دا کۆبوونەوەو چەند کەسیان لەدەست و پەیوەندی دەرەبەگەکان بە (بارمتە) گرت و دەیانویست بێن بۆکان لەدەست هێزی دەوڵەت دەربێنن. لەماوەی چەند ڕۆژدا هەزاران کەس لەخەڵکی ناوچەکانی بۆکان بەتایبەتی فەیزولاّ بەگی بەسەرکردایەتی نەمر حاجی قاسم کەریمی و ڕەوفی حافیزولقورعان عەبدوڵلاّ ئێرانی و سەید کاکە عەلی ڕەحیم بەگ هەڵمەتیان بردە سەر ئاغاوات و دەرەبەگەکان و بۆ ماوەی چەند ڕۆژێکیش لەئەم ڕاپەڕینە لەنێو شاری بۆکان بەدژی ئەم ستەمە درێژەی کێشا. لەم نێوەندەدا ئاغاکان پەنایان بردە لای خودی شاو بەهێزی حکومەت و نۆکەرو دەست و پەیوەندییەکانیانەوە توانیان ئەم جوڵانەوەیە سەرکوت بکەن و چەند کەسێکیش لەنێو شاردا شەهید بکەن. سەرکردەکانی ئەم جوڵانەوەیەش بەتایبەتی نەمر قاسم کەریمی و ڕەووف حافیزولقورعان دوای ئەوەی ماڵ و سامانیان شوێندرا، لەترسی گیانیان ڕایانکرد بۆ باشووری کوردستان و حاجی قاسم کەریمی ساڵی ٢٠٠٣ لەهەولێر کۆچی دوایی کرد، و ڕەووف حافیزولقوعان دوای تەمەنێکی پڕ لەشانازیی خەبات و کوردایەتی ئەمێستاکە لەسلێمانی خەریکی دوورینی جلوبەرگەو تەمەنی پڕ لەئەزموونی تێپەڕدەکا.

ڕاپەڕینی گەلانی ئێران بەدژی حکومەتی پاشایەتی لەو جوڵانەوانەیە کەبۆکانیش دەوری چالاکی تێدا گێڕا. ئەم جوڵانەوەیە کەهاوکات بوو لەگەڵ جوڵانەوەکانی سەرانسەری ئێران لەکاتی خۆیدا دەنگدانەیەکی باشی لەسەر ئاستی ئێران و تەنانەت دەرەوەش هەبوو. بۆ نمونە ڕۆژنامەکانی تورکیا هەواڵی خۆپیشاندانی ٨ی ڕەزبەری ساڵی ١٩٧٨ی بۆکانیان بەچڕی بڵاوکردەوە. ئەوەش ٥ مانگ بەرلەڕووخانی ڕژێمی شاهەنشا بوو. خۆپیشاندانی خوێندکارانی مەدرەسەکانی بۆکان لەم ڕۆژەدا یەکەم ڕێپێوانی شارەکە نەبوو، یەکەم ڕێپێوان سەرەتای هاوینی ساڵی ١٩٧٨ بەبەشداری خەڵکی گەڕەکی قوڵڵە بۆ دابینکردنی ئاووکارەبا لەبەر شارەوانی و بنکەی ئاسایشی شار هاتە ئاراوە کەپاشان بوو بەخۆپیشاندانێکی دەستپێك لەبۆکان کەبەتەقەکردنی پۆلیس و هێزی چەکدار بڵاوەی پێکرا. پاشان لەدژی ئاکاری هێزەچەکدارەکانی ئاسایش دەرهەق بەیەکێك لەمامۆستایانی دڵسۆزی شارەکە تەقینەوەیەکی جەماوەری دژی ڕژێم بەشێوەی خۆپیشاندان ڕووی دا. ڕۆژی ٨ی ڕەزبەر (٣٠ سێپتەمبەر) خوێندکارانی دەبیرستانی کورش کەبیرو قوتابخانەکانی ناوەندی ڕژانە شەقامەکان و ڕێپێوانێکی هێمنانەیان بەڕێوەبرد.

هێزە چەکدارەکانی حکومەتیش سیلەیان لەخەڵك گرت و خەڵکەکەیان گوللەباران کرد. محەمەد بەهرامی و کەمال حەمیدی دوو خوێندکاری شارەکە خوێنیان خەڵاتی کوردستان کردو چەند کەسی تر بریندار بوون.

بۆکان ساڵی ١٣٣٠ هەتاوی